Хорография.

Писма изъ Ахж-челебийско.

XIV.

Половина часъ отъ споменжтата мѣстность *Варадилъ* къмъ юговападна посока е селото *Чокманово,* разположено въ южната террасовидна площь на било̀то, което отдѣля сжща Арда отъ лѣвия ѝ притокъ Черна-рѣка, казвана отъ турцитѣ *Кара-дере.* Отъ Устово до Чокманово разстоянието е 2 часа пжть, отъ казалийското сѣдалище Пашмаклж е 2 часа и половина, а отъ турско-българската граница — 5 до 6 часа.

Мѣстоположението на Чокманово не е нито стръмно, нито пъкъ равно, както други села, а полянчесто. Едно малководно долче, което събира водитѣ си отъ Кралювъ камень и околностьта му, тече прѣзъ него и се втича въ Арда при Смилянъ. Обърнато къмъ него и съ прошарена околность отъ горички букове и дребни джбове, съ добрѣ обработвани и почистени ниви и ливади, Чокманово по добъръ изгледъ не пада по-долѣ отъ много други живописни села и селца тукъ. Прѣданието казва, че то е заселено отъ трима братя, които избѣгали съ добитъцитѣ си тукъ по врѣме на потурчванието. Тѣ дълго врѣме защищавали вѣрата си упорито съ оржжие въ ржка и най-послѣ ги оставили свободни. Отъ епитета *чокъ имансжзъ,* даденъ отъ турцитѣ на тѣзи братя, останжло и до днесь да се казва селото *Чокманово.* Една голѣма часть и отъ днешното българско население въ селото Чепеларе води потеклото си отъ Чокманово. И наистина, Чокманци и въ днешно врѣме се отличаватъ отъ другитѣ български села въ тая кааза за юнашкия си и независимъ характеръ и по буйностьта на нравитѣ си. Старинскитѣ си обичаи, да посрѣщатъ веселитѣ лѣтни праздници, годежитѣ, свадбитѣ и хора̀та съ гърмежи, турската власть не е могла да унищожи и до днесь. Момцитѣ играѭтъ и водѭтъ хоро̀то съ оржжие на кръста и съ голи ножове въ ржка. И послѣдицитѣ отъ това сж доста чувствителни: не се минава лѣто, да нѣма нѣкоя кървава драма въ това село.

Чокманово брои около 250 кжщи, всички български. Иматъ двѣ черкви, отъ които едната е съградена слѣдъ русско-

турската война отъ единъ набоженъ и състоятеленъ чокмански първенецъ. Училището имъ е едно, съ единъ учитель и съ около 80 ученика, раздѣлени на четири отдѣления. До прѣди нѣколко години черковно-училищнитѣ работи въ това село не отивахѫ толкова добрѣ. Нѣколко по-заможни селени водѣхѫ постоянни крамоли съ съселенитѣ си, като се гърчеехѫ, насъсквани отъ скечански гърцки първенци, на които тѣ бѣхѫ кехаи — водѣхѫ стадата имъ. Сега тѣзи кехаи-първенци загубихѫ положението си, първенството взехѫ по-млади и по-събудени сили, които поведохѫ общитѣ работи и сега това село стѫпи по-високо по общественното си положение отъ другитѣ като него тукъ села. Старитѣ крамоли изчезнахѫ, гъркоманството се изгуби и училището имъ се уреди.

И поминъчно Чокманово не е толкова злѣ, колкото другитѣ голѣми села. Селенитѣ се поминаватъ съ земледѣлие, скотовъдство, абаджилъкъ и дюлгерство. Абаджиитѣ продаватъ сурова и шита стока исключително въ Турция, въ край-морскитѣ градове и паланки и островитѣ на Архипелагъ. И скотовъдството тукъ значително се крѣпи още, когато въ другитѣ села тó съвършенно отпаднѫ. Причината на това е, че Чокманово е близо при богатитѣ лѣтни паши въ Улу-яйла — вододѣлътъ между Арда и Мѣста — отдалеченъ отъ границата и, слѣдователно, избавенъ отъ тежкитѣ митни берии и формалности, които толкова злѣ се отразихѫ върху поминъчнитѣ условия на другитѣ близолежащи по границата и отъ двѣтѣ страни села. Но за това ний ще говоримъ другъ пѫть по-обстоятелствено. Дюлгеритѣ пъкъ упражняватъ занаята си повечето въ България.

Устройството на жилищата, носията, обичаитѣ — всичко е тождественно и въ Чокманово, както и въ цѣлата кааза. Една малка разлика въ произношението на дифтонгътъ о͡а, свойственъ на Родопския говоръ, има въ Чокманово: произнося се о̑ съ твърдъ акцентъ, малко проточенъ и съвършенно лишенъ отъ звукътъ *а*, слѣтъ съ него. Така напр. когато въ цѣлата страна произнасятъ *ко͡аща*, *до͡арву*, *во͡арба* и пр. Чокманци казватъ *ко̑ща*, *до̑рву*, *во̑рба* и т. н.[1])

[1]) Вижъ Сборникъ за Народни умотворения, издава Министерството на Н. Просвѣщение, Сборникъ на Ат. Илиевъ и Родонски Старини I и II книги.

[1]) Вижъ Въл. история и Пѫтни бѣлѣжки изъ Ср. гора и Родопитѣ на г. К. Иречека въ „Пер. Списание“ на Соф. кн. дружество.

На около единъ часъ растояние отъ Чокманово къмъ югъ е голѣмото помашко село Смилянъ, расположено въ коритото на самата Арда. Смилянъ е забѣлѣжителенъ не само, че прѣди половинъ вѣкъ е билъ сѣдалището на казалското управление и родно мѣсто на едноврѣмешни силни деребееве въ цѣлата страна, дори и сега, но и по старинното си историческо име, едничъкъ паметникъ на старото славянско плѣме *Смоляни* въ широкитѣ и живописни Родопи, и епархия на сѫщото име.

Ш.

Въ усоитѣ горски.

Д. Т. Страшимировъ.

Срѣдъ полнощь лазурна подъ дрѣмещи клони
Потокътъ дълбоки спрѣлъ тихи води,
В' безднитѣ се гледатъ безкрай небосклони
И кротко блѣщукатъ самотни звѣзди.

На взорътъ обаянъ тукъ новъ миръ прѣдстава,
И тихъ, безконеченъ и красенъ е той,
Пространства дълбоки небе увѣнчава,
Все тъй безпрѣдѣлно срѣдъ дивенъ покой.

И този миръ страненъ въ тайно движенье
Безспирно за нѣйдѣ прѣдъ нази лети,
Лети ненагледно и мило видѣнье,
Тъй както отлитатъ и наштѣ мечти.

Нощьта ли полъхне зефирна крилата,
Вълници незрими водитѣ браздѫтъ,
Отминватъ високо звѣзди в' небесата
И нови се мѣркатъ тамъ долу на пѫть.

Хорография.

Писма изъ Ахж-челебийско.

XV.

Сжща Арда захваща началото си отъ източнитѣ ребра на *Кушларъ* и *Крушево* — бйлото що дѣли Мѣста отъ Арда. Първия пъкъ лѣвъ Ардинъ притокъ, *Черна-рѣка*, захваща отъ вжзеля, гдѣто *Карлъкъ* се съединява съ Крушево надъ селото Пашмаклж. Черна-рѣка се втича въ Арда половинъ часъ подъ селото Топуклу, което отстои къмъ истокъ отъ Пашмаклж на 6 часа. Склонътъ, който така се загражда отъ Арда и притока ѝ Черна-рѣка е единъ остъръ трижгълникъ, основитѣ на който сж въ бйлото Крушево-Кушларъ, а върхътъ при Топуклу. Това е първия склонъ отъ Маричиния вододѣлъ въ горната часть на доволно широкия Ардинъ бассейнъ. Дължината му има около 10 часа пжть отъ западъ къмъ истокъ, а срѣдната му ширина отъ сѣверъ къмъ югъ е около 6 часа. Той растила и спуща къмъ двѣтѣ си страни по-малки склончета, прорѣзани съ долини и върхове. Отъ послѣднитѣ по-главни сж, като се захване отъ Топуклу, *Бозоското*, *Дълга-усойка*, *Ючюрътъ*, *Петровица*, *Жиковото*, *Варадилъ*, *Кралювъ-каменъ*, *Чученъ*, *Вѣтрово-бърдо* и други. На тоя склонъ сж расположени и отъ двѣтѣ му страни повече отъ 15 села, отъ които *Аламидере*, *Фатово*, *Габрово*, *Чакманово*, *Пещера*, *Турьенъ*, *Кременье*, *Доганово* и *Арда* сж български, нѣкои отъ тѣхъ и смѣсени съ помаци, а другитѣ чисто помашки. Отъ послѣднитѣ нѣкои сж и доста голѣми, съ повече отъ по 300 кжщи, каквото *Топуклу*, *Смилячъ* и *Товъ-бурунъ*. По-малки сж *Ючюрътъ*, *Клокотникъ*, *Балтажи-махала*, *Кокурътъ*, *Кошница*, *Бѣла-рѣка*, *Черешово* и други.

За Аламидере, Чокманово, Фатово и Габрово ний споменжхми въ послѣднитѣ си писма (XIII и XIV въ „Б. Сб.“), а сега ще кажемъ нѣщо за другитѣ български селца на тоя склонъ.

Отъ Чокманово къмъ западъ на 1 часъ растояние е селцето Доганово, състояще отъ 35 кжщи. Расположено е въ

ребрата на едно бърдо, съ изгледъ къмъ западъ. До него на половинъ часъ разстояние е селцето Пещера, съ сжщо такова мѣстоположение. Пещера има 70 кжщи. Слѣдъ Пещера все къмъ западъ сж селцата Турьенъ и Кременье. Между послѣднитѣ двѣ има нѣколко помашки селца, та Кременье остава малко изолирано отъ другитѣ български селца. Турьенъ е расположено съ изгледъ къмъ сѣверъ. Дѣли се на двѣ махали, сжщи Турьенъ, въ ребрата на едно бърдо, и *Есенище* въ малка долинка съ изгледъ къмъ югъ. Кременье е въ една долина, съ тѣсно и стръмно каменливо ущелье, състояще само отъ кварцъ, отъ това и името му си е добило Кременье.

Отъ Кременье на западъ до с. Арда разстоянието е около 2 часа. Това село е едничкото въ горното Ардино корито, което носи името на рѣката Арда, която тукъ не носи това име. Всѣка малка и голѣма рѣкичка, отъ които се образува Арда, носжтъ имената на селата, по-главни, прѣзъ които текжтъ, а името Арда вече носи отъ Топуклу надолѣ. Селото Арда е голѣмо село, отъ което само 75 кжщи сж български, другитѣ сж помашки. Мѣстоположението му е въ хубава и живописна сѣдловинка, въ самитѣ полѝ на Крушево и Кушларь. Българитѣ сж̀ събуденички доста, иматъ си черкова и училище, съ единъ учитель и около 45 ученика и ученички, раздѣлени на четире отдѣления. Помацитѣ иматъ двѣ джамии, по една въ махалитѣ *Горня Арда* и *Долня Арда*. Въ послѣдната махала, има и турско медресе, затова въ Арда помацитѣ изглеждатъ по-прѣдадени къмъ религията си, ала инъкъ сж кротки и простодушни. До прѣди послѣдната война тукъ живѣеше извѣстния въ каазата хаджи Мюхтия, който десетина години наредъ имаше най-голѣмо влияние въ каазата. Но при все това неговото подстрекванье прѣзъ 1876 и 77 години за избивание и ограбвание българското население въ тоя край не можи да подѣйствува върху помацитѣ въ Ардината долина. Само бѣгающитѣ табури на Сюлейманъ пашовия отрядъ прѣзъ 1878 година ограбихж нѣколко български села, които лѣжехж на главния пжть. Помацитѣ не само че останжхж индиферентни въ тоя грабежъ, но и забраняхж братията си по кръвь българи, до колкото можехж. Но въ Рупчосъ, въ сѣвернитѣ Родопини склонове, гдѣто и помацитѣ, и българитѣ сж по-груби, по-фанатични и въобще много по-низко стоящи въ всичко, това не бѣше тъй. Тая разлика отъ вододѣла

насамъ, въ България, и днесь е сѫщата, каквато и напрѣдъ: въ инстинкта, нравитѣ и живота на българи и помаци.

Въ другитѣ селца черкви има само въ Пещера и Турьенъ, въ които се черкуватъ и останѫлитѣ двѣ селца Кременье и Доганово. Напослѣдъкъ и Кременци си строѭтъ черква. Училище има само въ Пещера, ала неговата обстановка е отъ старитѣ: черковния клисаръ е и учитель, и селски шивачъ, който събира дѣцата, колкото да не безспокоѭтъ родителитѣ си. Въ черковно-училищно и обществено отношение тая покраинка въ Ахѫ-челеби, съ исключение само на селото Арда, е много надирѣ. Причинитѣ на това сѫ двѣ: изолираностьта имъ отъ голѣмитѣ и развити български села и влиянието на гърцизма, който още не може да се искорени тукъ. Въ това отношение тѣ се намиратъ още подъ влиянието на Долно-Райковскитѣ гъркомани и Пашмаклийскитѣ цинцари. Едва отъ една двѣ години насамъ се съзира едно малко броженние за оттърваванието отъ тѣхъ.

Въ поминъчно отношение тия селца сѫ по-добрѣ. Иматъ широки и плодовити землища, отглеждатъ добитъкъ, развъждатъ овощни дървета, боравѭтъ съ занаяти по-малко и работѭтъ и произвождатъ вълнени платове. Но лошитѣ обществени и политически условия и тукъ проникватъ и пущатъ корени, слѣдствията на които сѫ сиромашията и убиванне духа на населението безъ разлика.

Прѣзъ минѫлия вѣкъ и началото на сегашния землището на тия селца е било собственность на тогавашнитѣ дере-беене — епоха много тежка и тъмна въ тая страна. При Турьенъ е сега стърчѫтъ полуразвалинитѣ на Селиха-ага, послѣдния отъ Ахѫ-челебийскитѣ дере-бееве, когото сѫ удушили около 1830 година. Постъпенно тѣхнитѣ владѣния сѫ откупвани и прѣминѫли въ рѫцѣтѣ на населението. Прѣзъ с. Арда е пѫтя отъ Ахѫ-челеби за долината на Мѣста, Сѣрско и Неврокопско.

Ш.